

«СПІЛЬНА СПРАВА», АБО МАЗЕПИНЦІ НА ФРАНЦУЗЬКІЙ СЛУЖБІ: НЕВІДОМІ МИРОВИЧ І НАХИМОВСЬКИЙ

...Двоє головних цієї нації, які зветься Мирович і Нахимовський, прив'язані до долі мого покійного Батька та відомі королю Польщі і п. Терсьє вірними послугами, що їх вони надали спільній справі, ризикуючи власним життям та власною свободою; ці двоє чоловіків принесені у жертву та, існуючи завдяки щедрості кількох польських шляхтичів, довіряючи моїй відданості і прив'язаності до блага та спасіння Вітчизни, а також маючи намір бути ще у чомусь корисними на старості років спільній справі, звернулися до мене, щоб запропонувати свої послуги.

G. Orlyk – Rouillé, Dinteville, le 29 septembre 1754
(CP Pologne, vol. 241, f. 341–343)

Людовик XV успадкував від Людовика XIV, свого прадіда, систему, сформовану за часів Генриха III та кардинала Рішельє, яка в боротьбі проти Священної Римської імперії німецької нації, «вічного ворога», спиралася на три держави: Швецію, Польщу й Османську імперію. «Східний бар'єр» як реверсний альянс був покликаний на випадок війни проти Франції якщо не надати збройну підтримку, то атакувати Австрію з іншого боку або принаймні створити реальну загрозу конфлікту на два фронти. Вихід на міжнародну арену Росії, яка заявила про свою присутність, пригноблюючи чи знищуючи сусідів, котрі були одночасно союзниками або необхідними точками опертя Франції, змінив цю систему. Оскільки просування Росії відбувалося за рахунок Швеції, Речі Посполитої і Порту, двір Людовика XV намагався загальмувати такий наступ, підтримавши союзників. Людовик XV, схилившись упродовж усього правління як до традиційної, так і до «реальної» політики, надавав перевагу першій, хоча йому й довелося для цього вдатися до створення паралельно з офіційною дипломатією Секретного кабінету.

Українська, а точніше козацька, карта з'являється у французькій дипломатичній грі на початку 1730-х рр. у контексті сподівань на повторне обрання на польський престол Станіслава Лещинського, позбавленого в 1710 р. корони тестя Людовика XV. Очікувані після смерті 1733 р. короля

Августа II Веттина вибори нового правителя Речі Посполитої входили до ширших планів французького двору щодо «східного бар'єру». Козацький елемент мав бути використаний у цій комбінації як сила, здатна відтягнути на себе частину російського військового потенціалу, ослабити Росію та надати допомогу одній із трьох країн-союзників Франції. Після зміни конфігурації альянсів, фізичного відходу з політичної арени речників козацтва, розпаду Речі Посполитої та ослаблення Швеції і Туреччини козацький чинник відійде в небуття, оскільки інтерес Франції до «козацької нації» був продиктований лише перспективою її використання в інтересах союзників.

Центральними постатями української карти у зовнішньополітичній французькій грі був, з одного боку, інтернований на турецькій території «голова козацької нації» гетьман Пилип Орлик, а з іншого – його син Григор, хрещеник Івана Мазепи. Він з'явився на політичній сцені спершу як простий зв'язковий, який представляє інтереси батька та пропагує доцільність використання козаків, але після смерті батька й уже далеко поза рамками справи короля Станіслава упродовж близько тридцяти років відіграватиме у Франції помітну роль винятково завдяки власному талантові. До своєї загибелі на полі битви у 1759 р., де він захищав інтереси Франції під час Семилітньої війни, Григор Орлик невтомно продовжуватиме справу визволення «козацької нації».

Останні представники старої мазепинської гвардії, Федір Миревич і Федір Нахимовський, близькі співробітники Пилипа Орлика, які послідували за ним до Швеції¹ і які були пізніше причетні до антиросійських комбінацій у Речі Посполитій та Кримському ханаті², з'являються на французькому горизонті у 1750-ті рр. завдяки Григорові Орлику, який на той час відігравав роль радника у східноєвропейських справах не тільки у Франції, а й у Швеції, Османській імперії, Саксонії та Пруссії. Від моменту налагодження у 1753 р. контактів із Нахимовським Григор, за посередництва матері, запропонував Франції використати їх: «...якби ви потребували думки про те, що відбувається серед запорозьких козаків, і щоб довідатись про настрої цієї армії і народу України, які можуть тільки перебувати в очікуванні скинути ярмо російської тиранії, ви можете упевнено його використати...»³. Місяцем пізніше Григор пише до Ля Фаярді, французького консула у Криму, що

¹ Див. специфікацію офіцерів гетьмана Пилипа Орлика з обліком щорічного грошового утримання, Стокгольм, 23 грудня 1719 (Riksarkivet, Cosacica II, f. 283). Згідно з цим документом, Федір Миревич, генеральний ад'ютант, отримував 672 срібних таларів, а Федір Нахимовський, булавничий – 400 таларів.

² Konopczyński W. *Polska a Turcja (1683–1792)*. Warszawa, 1936. S. 118; Павленко С. *Оточення гетьмана Мазепи: соратники і прибічники*. К., 2004.

³ Orlyk – Tercier, Paris, le 18 décembre 1753 (CP Pologne, vol. 239, f. 512–513).

Нахимовський і Мирович інформуватимуть його через белзького воєводу Антонія Потоцького про

стан духу в московській Україні та у Війську Запорозькому, який може одного дня послужити приводом для Туреччини і Татар напасти з цього боку на Росію. Ви знаєте, наскільки козацька нація віддана своїй свободі, її невтомний дух завжди готовий скористатися з нагоди, аби здобути свої права від російської тиранії, і можливо, свого часу та за сприятливих обставин вони прислужились би вам приводом, щоб завдати рішучого удару по російській потузі, спонукавши Порту й Татар підтримати повстання в Україні ¹.

Аналогічний лист було послано до Ля Фаярді з Версаля, де, повторюючи фразеологію Григорового листа, консулу наказали бути напоготові та збирати достовірну інформацію ².

Мирович і Нахимовський вирушили до Криму ³ (цю ініціативу Григір пізніше повністю припише собі), щоб стати під захист хана й отримати від нього матеріальну підтримку. Орлик вважав, що це дасть змогу розширити базу збирання інформації на Крим і Туреччину, а також допоможе у майбутньому знову повернути запорожців під протекцію султана. Зазнаючи утисків, запевняв Орлик, вони вже тікають на ханську територію, а слідом за ними неодмінно підуть й інші козаки, надаючи перевагу турецькій зверхності перед російською тиранією ⁴. Водночас він звинувачує Росію у намірах «знищити Військо Запорозьке, якому вона слушно не довіряє як певному приводу, з якого можна скористатися за сприятливої нагоди, аби спровокувати повстання в Україні, чий народ піддано такій тяжкій тиранії» ⁵. У цих листах бачимо у сконденсованому вигляді звичний дискурс Григора, притаманний йому від 1729 р. – з незмінними аргументами і темою свободи козаків та народу України, які стогнуть під московським ярмом, а їхнє незадоволення може бути використане в інтересах французьких союзників у регіоні. З незначними модифікаціями аналогічним чином Орлик представляв козацьку карту з перспективи інтересів Речі Посполитої, Туреччини, а пізніше Швеції. Утім, у листах 1754 р. він пішов далі – не тільки змістивши акцент на захист інтересів Порти, а й особливо наголосивши на вигодах від повернення козаків під зверхність султана.

¹ Orlyk – cour, le 29 janvier 1754 (Там само, vol. 240, f. 17–18). Orlyk – La Fayardie, Paris, le 20 décembre 1753 (Там само, vol. 239, f. 528–529); Orlyk – La Fayardie, Paris, le 13 février 1754 (Там само, vol. 240, f. 80–82): «...особливо щодо настроїв серед козацької нації. Саме піднявши повстання цієї нації, ми зможемо завдати найбільш нищівного удару Росії».

² Cour – La Fayardie, Versailles, le 3 février 1754 (Там само, f. 64–65).

³ Orlyk – Tercier, Paris, le 11 avril 1754 (Там само, f. 207).

⁴ Orlyk – Tercier, Commercys, le 6 juillet 1754 (Там само, f. 389–390).

⁵ Orlyk – Tercier, Commercys, le 20 juillet 1754 (Там само, f. 475–477).

Однією з причин подорожі Мировича та Нахимовського до Криму була смерть брата Федора Мировича, Івана¹. Після довготривалої опали вдома йому вдалося близько 1731 р. втекти до Польщі, звідки він подався в Крим (якщо вірити французьким джерелам, у ролі резидента Станіслава Лещинського²). Іван Мирович став дипломатичним і військовим радником хана, і його діяльність протягом російсько-турецької війни 1735–1739 рр. непокоїла посланця Росії Вешнякова³. У 1750 р. росіяни навіть намагалися – безуспішно – знищити його або спонукати різними обіцянками до повернення⁴. Іван був добре відомий французьким представникам у Туреччині. Зокрема, 1747 р. консул Шоке сповіщав з Бахчисарая послові Дез Алеру про контакти Мировича з ханом і гетьманом Великого князівства Литовського⁵, а в 1748 р. консул Лянсе у листі до того ж посла називає Мировича «порядною людиною», «розумною та гнучкою», що надає послуги татарам у протистоянні з росіянами, але поширює недоброзичливі чутки про Францію⁶. Лянсе радив купити його прихильність, доводячи це потенційною корисністю Мировича в антиросійських проектах, а його поведінку виправдовував незнанням справжніх намірів французької сторони⁷. Варто принагідно зауважити, що у ставленні Мировича, колишнього посланця Станіслава Лещинського, до Франції не було нічого несподіваного, адже воно відображало образу на французів, які в подіях королівських виборів 1733 р. у Речі Посполитій не надали очікуваної підтримки Лещинському. Утім, порозуміння, як і можна було очікувати, вдалося досягти на основі спільних антиросійських настроїв поляків, татар, французів та українців. Консул, зауважуючи «бідність, джерело незадоволення»⁸ Мировича, з утіхою констатував зміну в його поведінці. Відтепер, писав Лянсе, «він не допускає необережних висловлювань» і «готовий служити» Франції⁹. Не ма-

¹ Про Івана Мировича (1703–1753) див. докладніше: Павленко С. *Оточення гетьмана Мазепи*. С. 107–109.

² Villeneuve – cour, le 5 mai 1737 (CP Turquie, vol. 97).

³ Павленко С. *Оточення гетьмана Мазепи*. С. 108.

⁴ Там само.

⁵ Choquet – Des Alleurs, Bahçesaray, le 4 septembre 1747 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 152, f. 3).

⁶ «Вони шукають тільки якби розпалити вогонь, послуговуючись грошима, а самі тримаються осторонь, щоб споглядати за подіями, проте лиш їх справи вирішено, то вони покидають тих, кого вкинули у гру»; див.: Lancey – Des Alleurs, le 10 octobre 1748 (Там само, f. 25–38). Див. також: Copie de la lettre de M. de Lancey a M. le comte Des Alleurs de Bahçesaray du 10 octobre 1748 (CP Turquie, vol. 119, f. 398–412).

⁷ Там само. Див. також: Lancey – Des Alleurs, Bahçesaray, le 28 mai 1749 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 152, f. 66–68).

⁸ Lancey – Des Alleurs, Bahçesaray, le 23 décembre 1748 (Там само, f. 49–53).

⁹ Lancey – Des Alleurs, Bahçesaray, le 10 mars 1749 (Там само, f. 57–61).

ючи змоги повністю забезпечити Мировича фінансово, Лянсе рекомендував поліпшити його становище шляхом залучення до цього татарських і, голов-но, турецьких посадовців¹. Водночас він радить послу зважати на вразли-вість Мировича:

Якщо Ваша Екселенція і далі має намір допомагати цьому бравому шляхтичу, то краще не передавати йому гроші в Криму, а скласти у добрих пропорціях суму, яку підкаже Ваша щедрість, до маленької скриньки з його гербом. Я знайду можливість змусити його прийняти це з жартом, що охоронить його вразливість та зробить цю делікатну увагу тим приємнішою. Убогість не притупила його почуттів².

Посол погодився, і консул описав йому «сплеск серця» старого козака, «дуже розчуленого щедрістю» Дез Алера³. Барон Тотт, інший французь-кий посланець, приїхавши до Криму, сповіщав про те саме, тож Дез Алер вирішив і надалі надавати грошову підтримку Мировичу, сподіваючись зго-дом скористатися з його впливу⁴. Смерть Івана Мировича власне й стала причиною подорожі Федора Мировича, який хотів отримати свою частину спадщини⁵. Ця приватна причина не мала, як запевняв Григір, затемнити того, що обидва козаки «горять бажанням бути у чомусь корисними своїй Вітчизні і козацькій нації, чию свободу пригнічено як ніколи»⁶.

Григір звертається до Версаля з проханням повідомити Дез Алера про подорож Мировича та Нахимовського: на його думку, французький посол мав би підтримувати їх у Туреччині і сприяти налагодженню листування з ними. Не проминає Орлик і нагоди нагадати про власну роль, тепер і на майбутнє, серед козаків⁷, зазначаючи, що він – не тільки людина поля бою та речник французьких політичних комбінацій, а й особа, чий особливий статус зумовлено позицією батька. Цей прозорий натяк на можливу спад-коємність гетьманської булави має виразну мету закріпити таку думку у свідомості тих, хто провадив французьку політику на сході. У черговому листі Григір знову згадує про нарікання козаків на російські утиски, обла-

¹ Lancey – Des Alleurs, Bahçesaray, le 15 mai 1749 et le 17 juillet 1749 (Там само, f. 62–63, 64–65). Див. також: Lancey – Des Alleurs, Rodosto, le 20 octobre 1750 (Там само, f. 110–111), де консул згадує про лист, який потрібно надіслати Мировичу, котрий су-проводжуватиме хана до Константинополя.

² Dérêche du 17 juillet 1749 (Там само).

³ Lancey – Des Alleurs, Bahçesaray, le 1er septembre 1749 (Там само, f. 77–82).

⁴ Des Alleurs – cour, Constantinople, le 16 décembre 1748 (CADN, Ambassade de France a Constantinople, Série A, Fonds Saint-Priest, vol. 19, f. 832–844; CP Turquie, vol. 120, f. 46–54).

⁵ Cour – Des Alleurs, le 12 décembre 1754 (CP Turquie, vol. 127, f. 466–467).

⁶ Orlyk, Commercy, le 20 juillet 1754 (CP Pologne, vol. 240, f. 475–477).

⁷ Orlyk – Tercier, Commercy, le 6 juillet 1754 (Там само, f. 389–390).

штування поселень та зведення фортів, які, з одного боку, дають змогу наглядати за Запорозькою Січчю, а з іншого – слугуватимуть базою нападу на випадок війни з татарами й поляками. Козаки, за словами Орлика, виявляють дедалі більше незадоволення та все частіше тікають на ханську територію, тож бажано, аби хан приймав їх і підпорядковував Мировичу, що приваблюватиме інших і створить для Туреччини, на випадок війни з Росією, «основний привід, щоб підняти повстання в Україні, де козаки тільки й чекають, аби скинути тиранічне ярмо Росії, що стане головним засобом ослабити її сили»¹.

Смерть міністра закордонних справ Сен-Контеста (24 липня 1754 р.) спричинила певне занепокоєння Григора з приводу розгортання проекту «відірвати запорозьких козаків та притягнути їх під протекцію татарського хана і Порти»², однак призначення де Руйє (він обійматиме посаду міністра з липня 1754 до червня 1757 рр.), пов'язаного родинними зв'язками з дружиною Орлика, піднесло надії Григора: «Це дуже гідна людина, дуже розумна. Він робить мені честь бути моїм другом уже понад двадцять років»³. Григор надіслав йому вітального листа з запевненням у готовності служити, а також кілька повідомлень⁴. Відповідь міністра звучала цілком обнадійливо:

Я знаю вже протягом багатьох років, Пане, відданість, яка завжди керувала Вами на службі Його Величності і якій Ви дали більш ніж достатньо доказів. [...] Тому Ви можете бути певні, Пане, що я з приємністю отримуватиму новини, які Ви вирішите за потрібне мені подати... Ви знаєте, як я завжди ставився до Вас...⁵.

Тож захочений Григор знову попросив міністра написати послу Дез Алеру до Константинополя, «аби той запізнався з поглядом міністра на можливість використати моїх двох козаків й аби йому було наказано зав'язати з ними переписку та скеровувати їхні дії, допомагаючи їм необхідними засобами для листування з ним і зі мною...»⁶.

Разом із листом Григор надіслав міністрові розлогий проект опанування польського престолу, наголосивши, що «у комбінації засобів, які Ваша виважена політика залагоджує в цей момент, головною метою є ослаблення російської потуги та піднесення надій Швеції і Польщі, чиї інтереси нероз-

¹ Orlyk, Commerc, le 20 juillet 1754 (Там само, f. 478–483).

² Orlyk – Tercier, Commerc, le 1er août 1754 (Там само, vol. 241, f. 5–6).

³ Orlyk – Tercier, PS du 4 août 1754 (Там само, vol. 240).

⁴ Orlyk – Rouillé (Там само, vol. 241, f. 7–8).

⁵ Rouillé – Orlyk, Versailles, le 22 août 1754 (Там само, f. 89).

⁶ Orlyk – Tercier, Dinteville, le 13 septembre 1754 (Там само, f. 189–190); Orlyk – Rouillé, Dinteville, le 23 septembre 1754 (Там само, f. 341–343).

дільні й тісно пов'язані з інтересами Франції»¹. Проект спирався на ті самі складники, що й раніше – Швецію, Пруссію, Туреччину і, звісно, відірвання козацтва від Москви завдяки діям Мировича і Нахимовського та роздмухування повстання в Україні, яке, на думку Орлика, стало би найвідчутливішим ударом по Росії. Григій докладно розписує роль, що її могли би відіграти обидва емісари, «аби вирвати з-під російської протекції або, радше, від її тиранії коли не все, то бодай частину Війська Запорозького». Кроком до цього він вважає налагодження регулярного листування між ними, французьким послом у Стамбулі Дез Алером, французьким послом у Польщі Броєм і майбутнім французьким резидентом у Варшаві, а також надання емісарам допомоги з боку Дез Алера і посланника при ханові². Відповідь Руйє була швидкою: не бажаючи обговорювати таку важливу справу письмово, міністр попросив Григора зачекати на повернення двору до Версаля, аби переговорити особисто³.

Із постскриптуму в листі Григора дізнаємося, що він повернувся з Версаля 25 листопада 1754 р.⁴ В архівних матеріалах фіксується тільки лаконічна репліка двору про задоволення розмовою⁵, однак кількома тижнями пізніше, 12 грудня, двір відповів на депешу Дез Алера від 1 серпня 1754 р. (до цієї відповіді ми далі повернемося)⁶. У самій же депеші посол сповіщав про інформацію, отриману від французького консула в Криму Лянсе⁷. Той зустрів Мировича і Нахимовського на шляху до Бахчисарая, і ці «вигнанці з України» розповіли йому, що «пан Орлик, бригадир армії короля, поклав на них секретну місію надсилати йому інформацію з фортець у нових російських поселеннях і про всі тамтешні справи... куди він, як вони сказали, має найближчим часом навідатись особисто». Не надто довіряючи «розпливчатим заявам, типовим для людей на кшталт цих двох шляхтичів», Дез Алер усе ж був стривожений гаданою поїздкою Григора:

Я не можу дозволити собі не попередити Вас, що поява цього офіцера, незважаючи на будь-які від цього вигоди, стане, коли відбудеться для Криму вельми підозрілою, оскільки я ніколи нічого не говорив з цього приводу ханові, а той не промине образитись і відразу повідомить Порті, завжди нала-

¹ Orlyk – Rouillé, Dinteville, le 23 septembre 1754 (Там само).

² Ці самі аргументи Орлик викладає у листі до Броя: Orlyk – Broglie, Paris, le 8 novembre 1754 (Там само, vol. 242, f. 262–263).

³ Rouillé – Orlyk, Fontainebleau, le 10 octobre 1754 (Там само, f. 52).

⁴ PS du 26 novembre 1754 (Там само, f. 305–309).

⁵ Там само, f. 518.

⁶ Des Alleurs – cour, le 1er août 1754, reçue le 9 septembre 1754 (CP Turquie, vol. 127, f. 311–312).

⁷ Див. депешу консула: Lancey – Des Alleurs, à Khan-Khichacha, quartier du sultan seraskier de Budjak, le 15 juillet 1754 (CADN, Série A, Fonds Saint-Piast, Correspondance secondaire, vol. 153, f. 145–147).

штованій на підозри; хоч як би там обережно не поводив себе цей офіцер, з цього не вийде нічого, окрім несприятливої ситуації у Криму для нас та для наших переговорів тут [у Константинополі. – І. Д.], і то в момент, коли треба бути завбачливим з Портою і мати повну довіру хана. Цього вистачить, аби ми втратили минулі здобутки, і я не певен, що п. Орлику не відмовлять у неприємний спосіб за наказом Порти.

Як легко переконатися, Дез Алер аж ніяк не хотів бачити Григора ні в Туреччині, ні в Криму. Мотиви такої позиції стали б зрозумілішими у контексті гри, що її вела на той час Франція у розріз з офіційною політикою. Проте збережена кореспонденція Секретного кабінету, на жаль, не містить згадок ні про Орлика, ні про його емісарів¹. Утім, можливо, реакція Дез Алера мала й приватний підтекст, адже він і Григир уже кілька років перебували у конфлікті (до речі, посол був єдиною людиною, яка відгукувалася негативно на адресу Орлика).

Міністр Руїє надіслав Дез Алеру 12 грудня 1754 р. заспокійливого листа у супроводі пояснювальної ноти², зачитаної на Королівській раді, де зазвичай вирішували питання закордонної політики французького двору. Нота повторює фразеологію Орлика про важливість місії обидвох емісарів і значущість гетьманства та братських почуттів хана до Григора. Дез Алерові міністр писав, що поїздка обох старшин має приватний характер і що Орлик «не настільки позбавлений розсудливості, аби проміняти свій облаштований побут у Франції на пригоди, що спіткали б його, якби він поїхав в Україну». Мирович і Нахимовський мали б інформувати посла про ситуацію навколо Нової Сербії і про «дуже незадоволених» козаків, а також про те, «що думають запорозькі козаки, яких кримський хан намагається перетягнути на свій бік, коли йому це вдасться». З огляду на недвозначний тон листа можна зробити висновок, що і міністр, і двір підтримали Орлика, а не Дез Алера, а отже, прийняли Григорову пропозицію щодо місії Мировича і Нахимовського, яка, до речі, ні до чого не зобов'язувала Францію.

Від'їзд Вержена, нового французького посла у Стамбулі (Дез Алер помер, не отримавши щойно згаданого листа), став для Григора новим приводом звернути увагу міністра Руїє на обидвох емісарів:

Пан Мирович і пан Нахимовський – два головних представники козацької нації, пов'язані з долею мого покійного Батька. [...] Я отримав новини про те, як хан їх прийняв, та про те, що він пообіцяв забезпечити їм пристойне існування. Прошу Вас, Пане, наказати пану Вержену, аби він забезпечив королівський захист цим двом надзвичайно корисним людям і щоб він їх підтримав рекомендаціями до хана і навіть до Порти³.

¹ Des Alleurs – Broglie (CP Turquie supplément, vol. 15, f. 162 і наступні).

² Cour – Des Alleurs, Versailles, le 12 décembre 1754 (CP Turquie, vol. 127, f. 466–468).

³ G. Orlyk – Rouillé, Paris, le 28 janvier 1755 (Там само, vol. 128, f. 113–114).

У цьому ж листі Орлик обіцяє, що вони повідомлятимуть Верженеві про ...всі події, про які вони довідаються з кордонів Росії та України, де в них залишилися контакти, а головню про стан, у якому перебуває козацька нація в Україні, і про те, наскільки численним є Військо Запорозьке, зване Січовим, і чи тиранські кривди від Росії здатні дати нам надію на відірвання їх та повернення під протекцію хана, який досі на вимогу Порти потерпає від зухвалих вимог російського двору щодо повернення утікачів.

Руйє, відповідаючи, запевняв Григора: «Ми йому порекомендуємо панів Мировича і Нахимовського та повідомимо про послуги, які вони можуть йому надати»¹. Цієї обіцянки було дотримано: міністр не лише звернув увагу Вержена на обох українців, а й заохочував його виклопотати для них краще утримання, зокрема фінансове, зазначивши, що вони колись можуть йому знадобитися². Вержен, своєю чергою, відписав, що вже знає про них від Пейсонеля, нового французького консула у Криму, та запропонував не афішуючи сплачувати їм по 100 піастрів, оскільки не вірив у можливість здобути фінансування від турецьких посадовців³. Хоч як дивно, але Вержен посилається при цьому лише на рекомендацію Станіслава Лещинського, жодним словом не згадуючи Орлика, і це, серед іншого, свідчить про те, що Мирович і Нахимовський заручилися підтримкою і з боку Лещинського.

Пейсонель співпрацював з Мировичем і Нахимовським у Криму, як і веліла отримана ним інструкція, дуже обережно, остерігаючись скомпрометувати себе. Цей прямий контакт підтвердив «вічну образу» Мировича і Нахимовського проти Росії. Зокрема, за наполяганням консула, вони написали в Україну, і для зустрічі з ними у світі російського посланника прибуло двоє запорожців «з єдиним наміром переговорити з ними». Із розмови стало зрозуміло, що

...їхні співвітчизники вже не можуть далі терпіти тиранію росіян, які, схоже, наміряються їх повністю знищити, і що вони палають бажанням скинути це ярмо; що вони от-от виступлять проти осадження поселень Нової Сербії та фортець, які, видається, споруджують радше, аби тримати у покорі козаків, а не протистояти нападам татар; одним словом, якби вони могли розраховувати на підтримку зовнішніми силами, такими як Порта чи хан, то немає сумніву, що вони негайно схопляться за найменшу нагоду, аби виборсатися із залежності від росіян⁴.

¹ Rouillé – Orlyk, Versailles, le 31 janvier 1755 (Там само, f. 115).

² Rouillé – Vergennes, Versailles, le 30 octobre 1755 (Там само, vol. 129, f. 345). Див.: Там само: Orlyk – Tercier, le 22 septembre 1755.

³ Vergennes – Rouillé, Constantinople, le 12 février 1756, reçue le 12 avril 1756 (Там само, vol. 131, f. 173–174).

⁴ Peysonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 18 septembre 1755 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 195, f. 17–19).

Консул особливо зацікавився запорозькими посланцями (йдеться, найімовірніше, про Івана Орловського й Омеляна Черевика (Черевського)): він зажадав підтвердженнь, а також порадив Мировичу бути обережним, підозрюючи пастку. Обидва емісари урочисто підтвердили зміст сказаного і пообіцяли швидко повернутися з листами від кошового, в яких той мав би висловити «свої справжні наміри»¹. Пейсонель звернувся за інструкціями до посла, зауваживши, що ця справа не «повинна бути повністю закинутою». У звіті послові наголошено й те, що російський посланник пробував «перетягнути» Мировича і Нахимовського, переконуючи їх «повернутися на батьківщину з найщирішими обіцянками, що їхні маєтки буде їм повернуто, та гарячими запевненнями у милості імператриці», проте відмова обох мазепинців була категоричною.

Справа скінчилася погано. Запорозький гонець («писар війська чи секретар армії»), везучи до Криму листи з Січі, натрапив на «зłodіїв», які викрали «все, що у нього було, і навіть в'язку листів»: їхній зміст залишився невідомим. Це надзвичайно стривожило Пейсонеля. До того ж, одночасно стало відомо про появу на кордоні 10 тис. козаків². «Тисячі думок приходять мені до голови, але я не наважуюся зупинитися на жодній, не знаючи з певністю, про що йдеться», – писав консул Верженеві. Невдовзі на Січ відправили іншого посланця, аби отримати копії втрачених листів: Пейсонель був готовий навіть фінансувати спеціального гінця. Кількома тижнями пізніше, констатуєчи відсутність будь-яких змін чи арештів серед козаків, консул заспокоївся³. Відповідаючи на його листи, посол наполягав на потребі зберігати позірний нейтралітет, але просив точнішої інформації про запорожців: «про їх походження та наслідки їхнього так званого незадоволення»⁴. Не отримавши жодного відгуку з Січі, Пейсонель врешті вирішив, що у втрачених листах не було нічого важливого, та перестав ними перейматися⁵. Насправді ж, російські архіви зберігають докази повного підпорядкування дій запорожців наказам росіян. І слова Мировича про те,

¹ Орловський і Черевик перебували в Криму як охоронці і перекладачі у рамках місії М. Миронова. Незважаючи на присягання Федору Мировичу, вони сповістили росіян про зміст розмови (за що отримали у винагороду 10 карбованців): назвавшись представниками Польщі, Мирович і Нахимовський попереджали про швидку війну проти Росії спільними зусиллями Франції, Польщі, Пруссії і Порту. Вони намагались залучити запорожців на свій бік. Див.: Андреева С. *Зв'язки емігрантів-мазепинців в Криму (1738–1758) із запорожцями*. http://www.cossackdom.com/articles/a/andreeva_zvemigrant.htm.

² Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 30 novembre 1755 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 195, f. 49–50).

³ Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 24 décembre 1755 (Там само, f. 53–56).

⁴ Vergennes – Peyssonnel, le 29 décembre 1755 (Там само, f. 63–65).

⁵ Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 25 janvier 1756 (Там само, f. 73–74).

що «Військо Запорозьке все в мішок забрано, а як ще отой мішок зав'язати, росіяни способу не вибрали», були, схоже, передані без вагань і докорів сумління¹.

Пейсонель, як і Вержен, мірою сил намагався поліпшити матеріальне становище Мировича та Нахимовського, отримавши для них «барат», який Порта платитиме доволі нерегулярно², але, напевне, потроху втрачав віру у їхню корисність, оскільки обидва, за його словами, стали «трохи показувати ознаки старості»³.

Що ж до козацтва у цілому, то воно було незмінною темою в листуванні Пейсонеля та Вержена. Член Секретного кабінету короля Вержен постійно нагадував консулові про потребу пильнувати за всім, що стосується козаків, а особливо запорожців⁴. Той, своєю чергою, час від часу підтверджував, що російський двір «неспокійний у ставленні до цього племені, яке збільшується з дня на день і складається на сьогодні з близько 40 тис. воїнів»⁵. Здобуваючи інформацію, консул багато в чому використовував обізнаність Мировича, чие прізвище згадується майже у всіх депешах до Константинополя. Зокрема, у зведеній великій депеші Пейсонель, визнаючи роль старого козака, пише: «я тримаюся за килимом і керую п. Мировичем, який зняв маску 50 років тому і якому [слово нерозбірливе. – І. Д.] нічого втрачати»⁶. Далі викладено міркування самого консула про козаків:

Запорозькі козаки стверджують, що землі, на яких вони нині проживають, є даром польських королів, і що ця земля вільна і незалежна, адже російський двір не зайняв ці території ні за правом завоювання, ні за правом придбання, а тому не має жодного права поширювати на них свій суверенітет; що самі вони – не піддані, а тільки союзники [слово нерозбірливе. – І. Д.] цієї потуги, і що вони не зобов'язані терпіти ярмо, яке Росія прагне їм накинати.

Після цього Пейсонель подає перелік козацьких нарікань: заборону надавати на Січі притулок співвітчизникам, який вони вважають своїм невід'ємним правом; спорудження фортець; арешти козацьких дружин, щоб

¹ Цит. за: Андреева С. *Зв'язки емігрантів-мазепинців в Криму (1738–1758) із запорожцями*. Див. також на цю тему: О малороссиянах Иване Мировиче и Нахимовском, бежавших из России и действовавших во вред интересам ее, также об эмиссаре Мустафе-аге, которого считали за Мировича. 1749–1756 (РГАДА. Ф. 13: Дела о Малороссии, д. 45).

² Див. депеші Пейсонеля до Вержена з Бахчисарая: Там само, ф. 51–52 (30 листопада 1755 р.), ф. 98–99 (20 березня 1756 р.), ф. 162 (28 липня 1756 р.). Див. також депешу Пейсонеля від 1 квітня 1757 р. (Там само, vol. 196, ф. 96–98).

³ Peyssonnel – Vergennes, Bağçesaray, le 20 mars 1756 (Там само, vol. 195, ф. 98–99).

⁴ Vergennes – Peyssonnel, Constantinople, le 18 juin 1756 (Там само, ф. 153).

⁵ Peyssonnel – Vergennes, Bağçesaray, le 25 janvier 1756 (Там само).

⁶ Peyssonnel – Vergennes, Bağçesaray, le 16 juin 1756 (Там само, ф. 151–152).

спонукати їх до покори, тощо. Таке представлення проблеми є надзвичайно показовим, а головне, саме воно дійшло до Франції.

Приховане незадоволення серед козаків вилилося у нове посольство до хана (що однозначно свідчить про реальність існування протатарської орієнтації на Січі) «від кошового всього запорозького племені, щоб прохати у нього захисту та обіцяти йому, що, коли він визволить їх від російської тиранії, вони перейдуть на його бік»¹. Посольство, про яке невдовзі дізналися у Москві², стало, за словами консула, наслідком «виважених дискусій» усіх козацьких очільників. Хан, зі свого боку, був готовий прийняти запорожців під захист, вважаючи, що такий перехід не суперечитиме російсько-турецьким угодам. Проте відповідь Стамбула, яка затягнулася на кілька місяців, звучала безапеляційно: Порта «наказала ханові більше не піднімати такого питання і надіслала йому копію Белградської угоди з проханням її дотримуватися»³. Утім, коли після зруйнування Січі у 1775 р. 5 тис. запорожців перейшло на турецьку територію, їм таки дозволили оселитися у гирлі Дунаю.

Архіви зберегли кілька згадок про Мировича й Нахимовського за цей період⁴ та їхні листи до Дюрана, який пересилав їх на французький двір⁵ і до Станіслава Лещинського. Але найбільше згадував про них Григорій Орлик. Найцікавішим є переклад одного з листів Мировича і Нахимовського, що його Григорій переслав міністрові Руйє з власним коментарем⁶ (саме так кваліфікували цей документ і міністерські службовці⁷). Григорій розпочинає коментар з витоків козаччини, які, на його думку, беруть початок від часів

¹ Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 22 novembre 1756 (Там само, vol. 196, f. 40–44).

² Росія дізнається про козацьку делегацію, яка навідалася з місією з'ясувати умови можливого повернення козаків під турецьку зверхність. 18 листопада 1756 р. гетьман Кирило Розумовський отримав наказ повернутися в Україну: «1. Щоб не дати королю Пруссії та іншим персонам через секретну місію підбурити населення; 2. Щоб наглядати за запорожцями і суворо придушувати будь-які повстання»; цит. за: Васильчиков А. А. *Семейство Разумовских*. М., 1869. С. 203–204.

³ Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 8 juin 1757 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 196, f. 139–142).

⁴ Lettre de Bahçesaray du 20 avril 1755 (CP Turquie, vol. 128, f. 276–277). Див. також листи від 3 лютого та 27 березня 1756 р. (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 195, f. 137–138; vol. 197, f. 106).

⁵ Durand – Rouillé, Varsovie, le 7 février 1756 (CP Pologne, vol. 246, f. 473–477; vol. 249, f. 238–242).

⁶ Traduction et extraits de la lettre que M. Mirowicz et Nachimowski ont écrit au comte d'Orlik de Baktchiseray le 25 mai 1756 et Les observations du comte d'Orlik pour Mr Rouillé, ministre et secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères (Приватний архів, Дентевіль).

⁷ Observations sur l'origine et la formation de l'armée des cosaques zaporoviens, remises à M. Rouillé en 1756 (Archives des Affaires Etrangères. Restitution de correspondance, 1661–1806, F–Z, vol. 4, pièce 186).

правління Стефана Баторія, і далі перелічує основні стадії козацької історії – Богдан Хмельницький, Гадяцька угода, Полтава, перипетії життя свого батька. У тексті повторено всі попередні ідеї Григора, а передусім – про потребу вибороти свободу «козацької нації», яка стогне під гнітом. Прохання підтримати обох емісарів звучить як другорядне – те, що посприяє успіхові основної мети, корисної для Франції та її союзників. Себе Григир характеризує як рятівника України. Принаймні про це йдеться у листі, який він нібито отримав від козаків і цитує:

Ви перебуваєте у розквіті літ, Ви користуєтеся перевагою, яку заслужили своєю вірною службою, будучи під захистом наймогутнішого монарха світу, якому служите і який підтримує Вас у Ваших намірах. Можна з певністю стверджувати, що доля призначає Вам славу добиватися прав і звільнення нашої дорогої Вітчизни від російської тиранії і що Ви керуватимете козацькою нацією за духом її законів і її справжніх інтересів.

Немає сумніву, що Орлик використовував обох емісарів та їхні переміщення як зручну нагоду раз за разом нагадувати про свої бачення подій. Збереглося й інше листування, схоже, доволі інтенсивне, між Орликом і Руйє, де Григир не оминав нагоди поставити своїх уповноважених у ширший контекст регіональних і французьких інтересів¹. Міністр, своєю чергою, доповів королю про їхнє скрутне матеріальне становище, і Людовик XV, на подання Вержена, призначив їм від 1 січня 1756 р. річну платню у розмірі 100 піастрів кожному². Згодом Руйє, на прохання Григора, знову просив за них, заохочуючи посла сприяти обом у реальному отриманні обіцяного Портою, «оскільки ці два офіцери можуть, самі чи через своїх приятелів, надавати послуги у цих краях, і Його Величність схвально сприйме те, що вони завдячуватимуть поліпшенням своєї ситуації Його протекції»³. Отож Федір Мирович і Федір Нахимовський, спілники Мазепи, перебували на утриманні французького двору.

Російський двір знав про появу обох мазепинців і стежив за їхніми діями⁴. У 1757 р. російський резидент у Варшаві, чудово поінформований про контакти Мировича і Нахимовського з Григором у Франції, повідомив про спробу запорозьких козаків, незадоволених російською політикою, перейти

¹ Copie de la lettre que M. le comte d'Orlick a écrit à M. Rouillé, Ministre et Secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères, le 3 septembre 1756 (Приватний архів, Дентевіль).

² Rouillé – Vergennes, Versailles, le 26 mai 1756 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest, vol. 28, f. 699–700). Уже цитована депеша Вержена датується 12 лютим 1756 р.

³ Rouillé – Vergennes, Versailles, le 18 septembre 1756 (Там само, f. 863).

⁴ Андреева С. *Зв'язки емігрантів-мазепинців в Криму (1738–1758) із запорожцями.*

під турецьке підданство¹. Російський двір звертається за роз'ясненнями до гетьмана Кирила Розумовського, але той у відповідь запевнив, що йдеться всього лише про кількох емігрантів, які «заражені старими мріями, думають і пишуть по-старому, забуваючи, що Україну з того часу немов підмінили і що тут не той самий уряд, не ті самі керівники і не ті самі люди, які нині думають зовсім про інше»². Про всяк випадок гетьман припустив можливість їх викрасти чи знешкодити, однак йому було вказано на недоцільність таких радикальних дій:

Було б, звичайно, добре, якби двоє відомих злочинців, що перебувають у Криму, були б якимось чином знищені чи викрадені, але оскільки такий спосіб не надто надійний і може призвести до небажаних наслідків, думаю, краще лишити їх без уваги, до того ж нам нічого боятися їхніх дій: вони старі й уже однією ногою стоять у могилі³.

Вице-канцлер запропонував підняти це питання у розмові з імператрицею. На думку Миколи Костомарова, цим справа й скінчилася. Але плани фізичного знищення були численні і навіть перейшли у конкретну стадію: у січні 1758 р. Пейсонель повідомив Вержена про спробу замаху на Мировича і Нахимовського. Довідуємося про перебіг подій з нешифрованої частини донесення: двоє слуг задумали вбити своїх господарів, один із них ударив Мировича шаблею, проте «обидва старці боронилися мужньо, що дозволило охоронцю прибігти на шум»; слуг мали стратити через повішення, але Мирович добився їх висилки⁴. Далі текст депеші зашифровано, і тут знаходимо цікаві деталі: слуги були підкуплені російським посланником, «що є певним, так той факт, що обидва негідники, які доти не мали ані шага, поміняли на шляху багато рублів». Щонайменше дивною є фраза Пейсонеля із запевненням, що він «працює і навіть зміг приховати справу, яка б мала досить негативні наслідки для російського офіцера»! Вержен визнав поведінку консула слушною:

¹ Костомаров Н. *Мазепа и мазепинцы*. СПб., 1885. С. 787. Див. також : Путь О. *З історії першої української політичної еміграції (за архівними документами XVIII століття)* // Сіверянський літопис. 1998, № 8. С. 7.

² Цит. за: Костомаров Н. *Мазепа и мазепинцы*. С. 788. Утім, на думку Костомарова, російська верхівка була переконана, що Україна скористається першою ж нагодою, аби скинути російську зверхність; див.: Там само. С. 786.

³ Воронцов – Розумовському, 5 травня 1757 р. Цит. за: Костомаров Н. *Мазепа и мазепинцы*. С. 789. Про цей самий лист згадано у: Васильчиков А. А. *Семейство Разумовских*. С. 144. Васильчиков вважав, що пропозиція замаху на життя Мировича і Нахимовського не могла бути ініціативою гетьмана.

⁴ Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 8 janvier 1758 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 197, f. 63–66).

Можу тільки хвалити ваші зусилля із приховування підозри щодо російського офіцера, який перебував на той час у Бахчисараї і захопив двох убивць досягнути на життя панів Мировича і Нахимовського. Я не можу повірити, що це було замовлено петербурзьким двором [слово нерозбірливе. – І. Д.]... двійко стариків, які вже обсіпаються, могли б їм заважати ¹.

Посол зажадав, щоб консул привітав Мировича й Нахимовського за важність і дозволив видати аванс з їхньої платні.

Пояснення такої позиції очевидне: французькі дипломати пожертвували українцями внаслідок зміни альянсів, коли у 1756 р. Франція підписала з Австрією союзна угоду, чим було закладено франко-австрійську вісь миру на Європейському континенті ², до якої 1757 р. долучилася Росія. Французький двір з огляду на це наказав Верженові дотримуватися якнайбільшої обережності ³. Вержену важко було виправдати цей союз перед турецькою верхівкою, і він усіляко намагався згладити напругу. Проте зміна офіційної орієнтації не перекреслювала секретної дипломатії, метою якої було здобуття польського трону для принца Конті, навіть якщо відтепер козацьке питання належало розглядати з урахуванням нових реалій. Посол, отже, стежив за виплатою королівських субсидій Мировичу і Нахимовському, навіть коли консул був готовий припинити ⁴. Нагоду простежити за ними дають депеші, якими обмінювалися Вержен і Форнетті, новий французький консул у Криму. Окрім звітів про виплати, скарг, подяк і розписок, кореспонденція містить запитання про двох козаків ⁵. Останню згадку про Нахимовського датовано лютим 1761 р., тоді як Мирович згадується востаннє у липні 1761 р. ⁶ Утім, уже в квітні цього-таки року Форнетті писав про його

¹ Vergennes – Peyssonnel, Constantinople, le 19 mars 1758 (Там само, f. 96–99).

² Livet G. *L'équilibre européen: de la fin du XVI à la fin du XVIII siècle*. Париж, 1976. P. 115.

³ Король «від моменту свого єднання з російською імператрицею споглядатиме не інакше як із незадоволенням на те, що його міністри при іноземних дворах беруть участь у чомусь, щодо чого ця володарка мала би скаржитися»; див.: Coug – Vergennes, Versailles, le 9 mars 1757 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest, vol. 29, f. 61–76).

⁴ Про конфлікт, що розгорівся між ним та Мировичем і Нахимовським, які напевне відчували зміну ситуації, див.: Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 6 août 1757. CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 197, f. 109–112; Fornetti – Vergennes, Bahçesaray, le 11 septembre 1758 (Там само, vol. 198, f. 10).

⁵ Vergennes – Peyssonnel, Constantinople, le 18 janvier 1758 (Там само, vol. 197, f. 72–81); Peyssonnel – Vergennes, Bahçesaray, le 4 avril 1758 (Там само, f. 104–105). За період консулату Форнетті див.: Там само, vol. 198, зокрема, Vergennes – Fornetti, le 21 octobre 1758 (f. 15–17); Fornetti – Vergennes, le 30 juin 1759 (f. 58–60); Vergennes – Fornetti, le 9 septembre 1760 (f. 115); Fornetti – Vergennes, le 2 janvier 1761 (f. 122–124).

⁶ Vergennes – Fornetti, Constantinople, le 18 février 1761; Fornetti – Vergennes, Bahçesaray, le 8 juillet 1761 (Там само, vol. 198, f. 130; vol. 199, f. 8–10).

«жалюгідний стан», про те, що він продав усі меблі і більше не в змозі ходити¹. Врешті, з кореспонденції 1762 р. імена обох уже цілком зникають². Досі, за відомими джерелами, датою смерті Мировича і Нахимовського вважали 1758 р. Сьогодні французькі архіви дають підстави стверджувати, що обидва прожили принаймні до 1761 р.

Діяльність Федора Мировича і Федора Нахимовського не мала істотних наслідків, та, зрештою, вона й не могла зумовити якихось кардинальних зрушень. За словами Костомарова, це були тільки «відблиски, які не дали ні світла, ні достатньо сильного вогню, щоб стати помітними звідусіль»³. Утім, російський двір намагався знищити мазепенців чи нейтралізувати, домагаючись їхнього повернення й остерегаючись сили їхніх переконань. Ось як про це писав у 1749 р. французький консул у Криму де Лянсе. Ця інформація видається вартою довіри, оскільки позбавлена особистого інтересу. Повідомляючи про приїзд до Криму російського капітана, консул переказує його розмову з Іваном Мировичем, що відбулася у його помешканні, куди прийшов цей капітан, оскільки Мирович відмовився зустрічатися з ним деінде:

Капітан пошкодував, що п. Мирович перебуває у такому стані в такій країні, як Тартарія, і запевнив, що його мати і його брати були звільнені та повернули собі батьківську спадщину і що імператриця, сповнена милості, готова пробачити йому всі його провини. Незламний пан де Мирович, який тільки і дихає тим, щоб поховати себе під руїнами Росії, добиваючись помсти, відповів йому: «Пане Капітан, я не вірю жодному Вашому слову, бо якби моя мати і брати були вільними, вони б до мене написали. Я добре почуваю себе тут, мені нічого не бракує, і я не бачу підстави, чому Ваша володарка наголошує на милості за мої гріхи. Ваша нація по-тиранськи захопила мою країну і мої маєтності, вона піддала мою родину жадливому рабству і безпричинно знищила двох моїх братів, мені було всього чотири роки, коли я пізнав усі ці нещастя; у цьому віці я не міг образити ні Бога, ні людей, а тому мій стан не дає підстав застосовувати щодо мене милість»⁴.

Політика французького двору щодо двох останніх представників мазепинської України мала за основу і за мету їхню антиросійську позицію. Вони становили інтерес лише в цьому ракурсі, і винятково заради цього французький король надавав їм грошову підтримку. Тривалість і стабіль-

¹ Fornetti – Vergennes, Bağçasaray, le 12 avril 1761 (Там само, vol. 198, f. 135–137).

² Там само, vol. 199 (juin 1761 – décembre 1762).

³ Костомаров Н. *Мазепа и мазепинцы*. С. 787.

⁴ Lancelotti – Des Alleurs, Bağçasaray, le 28 mai 1749 (CADN, Série A, Fonds Saint-Priest. Correspondance secondaire, vol. 152, f. 66–68). Ідеться про капітана київського гарнізону М. Миронова. Він же повідомив, що І. Мирович навідувався щодня до хана, див.: Андреева С. *Зв'язки емігрантів-мазепинців в Криму (1738–1758) із запорожцями*.

ність останньої можна оцінити тільки у світлі політики Секретного кабінету, і саме тут заховано причину послідовності Вержена у виплаті субсидій. Посол жодного разу не вступив з цього приводу в дискусію з консулом, якого дивувала наполегливість Вержена, незважаючи на зміну альянсів і фізичне старіння останніх послідовників гетьмана Мазепи.

Французькі джерела переконливо доводять, що у середині XVIII ст., попри вже досить тривалу російську присутність в Україні, козаків сприймали за вартий уваги чинник у політичних комбінаціях на Європейському континенті. Знаковий твір Вольтера *«Історія Карла XII»*, з його сторінками про «країну козаків», не був під цим кутом зору винятком – він відображав тогочасне сприйняття України, бо на відміну від наступних поколінь діячі XVIII століття не сприймали події у світлі їх пізнішого розвитку, цього невідомого їм майбутнього. На козаків дивилися крізь призму їхнього не надто віддаленого минулого – ще як на акторів європейської системи протипага, не враховуючи зникнення їхньої країни з політичної карти. Значення козацького елемента в зовнішній політиці Франції можна зрозуміти, взявши до уваги те, що у кожного з трьох французьких союзників – Речі Посполитої, Османської імперії, Швеції – була своя козацька сторінка історії. Тому французи, які дізнавалися про козаків головно через польську, а також шведську і турецьку призму, відкривали для себе войовничий народ, закоханий у свободу і пригнічений тиранією. Поза тим, східні кордони ще не видавалися остаточно, бо надто свіжою була ситуація, створена перемогами Петра I. Особливо ж варто наголосити на тому, що російського фільтру сприйняття минулого ще не існувало: російська історіографія ще не виробила і не нав'язала Європі свого бачення України – того, яке наявне, коли не домінує, й досі, бодай і неусвідомлено.